

II. Lajos megítélésének változása a 16–20. században

Az 1526. augusztus 29-én, húszéves korában a mohácsi csatában elhunyt II. (Jagelló) Lajos magyar és cseh király (1. kép) megítélése nemcsak életében, de halála után is ellentmondásos volt. A Jagelló-korszakot (1490–1526) a hazai történetírás – szinte a legutóbbi évtizedekig – meglehetősen negatívan ítélte meg, ösztönösen vagy tudatosan ezzel is emelve Mátyás király azt megelőző uralkodásának fényét. II. Lajos megítélésében ezzel szemben két, évszázadokon keresztül együtt élő végelettel találkozunk: a léha, felelőtlen, erélytelen királyéval, aki nemcsak hogy nem tudta megvédeni Magyarországot az oszmánok előretörésétől, hanem egyenesen őt terheli a felelősség a mohácsi katasztrófáért, illetve a kegyes életű, hős mártíréval, aki feláldozta életét országáért és a kereszténységért. Tanulmányom a továbbiakban ezt a sajátos kettős megítélést követi nyomon, előbb a kortárs forrásokban, majd az utókor írott és képi emlékeiben. Válogatásom kiterjedt a kortárs követjelentésekre, naplókra, visszaemlékezésekre, amelyek irányultságát és ennek következményeként hitelességét alkalmanként erőteljesen befolyásolta a szerző kapcsolata az udvarral, a királlyal, illetve II. Lajos halála után özvegyével, Habsburg Máriával. A magyarországi viszonyokkal kritikus külföldi látogatók felnagyították a fiatal király hibáit, míg a királyi párhoz lojális udvari emberek az erényeit hangsúlyozták. A kortárs véleményekkel a későbbi történetírói munkákban is találkozunk, amelyek szerzői irányultságuktól függően válogattak közülük.¹

*

II. Lajos jelleméről, lelki karakteréről² a legrészletesebb leírásokat az 1526 előtt Budán tartózkodó velencei diplomaták jelentéseiben találjuk, amelyek Marin Sanudo 1496 és 1533 között vezetett naplójában (*Diarii*) maradtak fenn.³ A je-

1 A tanulmány az NKFIH 138702. számú, Az 1526. évi mohácsi csata 16–19. századi képzőművészeti recepciója című OTKA pályázata, a Nemzeti Kulturális Alap és a bécsi Collegium Hungaricum támogatásával készült. A forrásokat legismertebb magyar fordításukban idézem.

2 1515-ben Johannes Cuspinianus csodás lelkűként (*Rex Ludovicus mirae indolis*) jellemezte a gyermek királyt. *Ortvoay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje 1505–1558. (Magyar Történeti Életrajzok) Bp. 1914. 62–64.

3 Sanudo naplójának magyar vonatkozásaihoz vö. Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. III. Közl.: Wenzel Gusztáv. (Magyar Történelmi Tár. XXV. kötet

lentésekben több – néha szó szerinti – egyezést találunk, ugyanakkor eltérő szempontú megítéléseket is. Antonio Surian 1516-ból származó jelentése szerint az akkor 11 éves király „igen szép és tisztességtudóan beszél, ha életben marad, jó király lesz belőle”.⁴ Utódja, Alvise Bon, néhány évvel később, 1519-ben így jellemezte a fiatal uralkodót és helyzetét: „a királyt két ember kormányozza, egyik a nádor, a másik a kancellár (pecsétőr), aki a váci püspök, ezek intézik az ország dolgait; ... ez a király ... szereti a fegyvereket s nem régen fegyverezte fel magát és Budán lóháton lándzsás mérkőzésben vett részt, nagy öröme azoknak, akik látták. Latinul tanul és négy nyelvet ismer, a magyart, a németet, a csehet és a latint, és olyan világos, tiszta válaszokat ad, hogy ha életben marad, jó király lesz belőle. Kevés a jövedelme: 140.000 tallér. Mátyás királynak 800.000 tallérja volt és sokszor előfordult, hogy konyhájában nincs miből főznie, nincs miből élnie; ilyenkor elküldtek valakihez, hogy 14 tallért adjon neki kölcsönbe ...”⁵

Lorenzo Orio velencei követ 1523-as jelentésében ez áll: a király „szeret nagyon vadászni, derék termetű, és soha sem tölti idejét hiábavalóságokkal, hanem mindig valami módon tevékenykedik. Róla azt lehetne mondani, hogy olyan, mint egy angyal. Több nyelvet beszél, u. m. a magyart, a csehet, a lengyelt, a franciát az anyja miatt, a latint is; és ezeken kívül még az olasz vulgáris nyelvet is ismeri, de, bár mindent megért, szerénységből nem beszél olaszul. Ez a király még sohasem látott egy tallért sem a jövedelméből; hagyta, hogy mások vezessék, s ez utóbbiak hajtották be jövedelmeit, melyek így igen csekélyre apadtak. Sokszor megtörtént, hogy nem volt elegendő pénze az ebédre: ilyenkor elküldött 10 tallérnyi kölcsönért, amit később visszaadott. Állami dolgokhoz ez a király nem ért; azt lehet róla mondani, hogy úgy él, mint egy állat; hagyja, hogy mások maguk kormányozzák az országot és mindent megtesz, amit ezek neki tanácsolnak.”⁶ Ezekkel a megjegyzésekkel kezdett el formálódni a Jagellókról mint gyenge, befolyásolható magyar királyokról kialakított sematikus kép, illetve a Mátyás uralkodása és a Jagelló-kor közti nagy különbség toposza.⁷

[2. sorozat 13. kötet]) Bp. 1878.; *Benisch Arthur*: Marino Sanuto „Diarii”-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai (Művelődéstörténeti Értekezések 9). Bp. 1903.; *Balogh István*: Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526). Forrástanulmány. Szeged 1929.; *Szovák Márton*: A történetírás határán. Marin Sanuto naplójának forrásai és magyar vonatkozásai. Doktori (PhD-) értekezés. Bp. 2023.

4 *Balogh I.*: Velencei diplomaták i. m. XXI. Vö. *Fraknoi Vilmos*: II. Lajos udvara. Történeti rajz. Bp. 1878. 3.; *Marino Sanuto Világkrónikájának* i. m. 56; *Benisch A.*: Marino Sanuto i. m. 22.

5 *Balogh I.*: Velencei diplomaták i. m. XXVIII. Vö. *Fraknoi V.*: II. Lajos udvara i. m. 3.; *Marino Sanuto Világkrónikájának* i. m. 151; *Benisch A.*: Marino Sanuto i. m. 22, 69.

6 *Balogh I.*: Velencei diplomaták i. m. XXXVII–XXXVIII. Vö. *Benisch A.*: Marino Sanuto i. m. 22, 69.

7 Lásd pl. *Kubinyi András*: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Koszta László (szerk.): Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged 1995. 309–335. (311.); *Stanislava Kuzmová*: The memory of Jagiellonians in the Kingdom of Hungary, and in Hungarian and Slovak national narratives. In: Remembering the Jagiellonians. Ed. Natalia

1523. október 18-án kelt, a velencei dózsénak küldött jelentésében Francesco Massaro (Mazzaro), Lorenzo Orio titkára is elmondja véleményét az uralkodóról: „Őfelsége a király [...] annyira jó, jámbor és kegyes, hogy nem is lehet kimondani. Nagyon bőkezű; bár annyira volna, amennyit adni és ajándékozni szeretne. Nem haragszik meg sohasem és nem keresi a bosszút; mindent megbocsát; sohasem töpreng és sohasem bosszankodik a világnak dolgain, bármely kedvezőtlenek vagy ellene irányulóak is azok, mintha csak nem tartoznának óréa. Igaz, amikor a magyarok vezették (nevelték) jó szokásokat (erkölcsöket) tanult, de amióta megnősült és a németek vezetése alá került, egészen eltérő dolgokra szoktatták rá; mert megtanították 6–7-szer enni naponta s még többet inni és mulatni, dorbézolni, táncolni egész éjjeleken át; e szép tantételeknek tanítói: Andrea del Borgo úr császári követ és Brandenburgi György örgróf, kik egész éjjeleken át a királynéval és ennek dámáival táncolnak.”⁸ Ez a szintén évszázadokig tovább élő vélemény jelenik meg Giovanni Michele Bruto történeti munkájában is, aki bár dicséri II. Lajos tudásvágyát, modora nemességét, szelíd kedélyét, udvariasságát, dicsőségvágyát, állhatatosságát, a katonai ügyek iránti érdeklődését, a lovaglásban és fegyverforgatásban való jártasságát, hangsúlyozza, hogy jeles tulajdonságait nem tudta kibontakoztatni léha, csak a szórakozást, mulatozást kedvelő környezete rossz hatása miatt.⁹

„Jól fejlett, erőteljes, minden fáradságra alkalmas, igen kiváló a fegyverhordozásban, az ő sajátos lovagjátékukban, legjobb vadászatban is, nem fél sem hidegtől, sem melegtől. Szereti a nyilat, a kéziát, a puskát és hasonló dolgokat, melyeket használ is. Amikor szabad ideje van, gyönyörködik a zenében és főként a zenejátszásban, jó felfogása van és emberséges mindenkivel szemben, sohasem bánkodik, mindig vidám, bőkezű, minden tanulmányra alkalmas. Gyönyörködteti a saját kezű faragás és hasonló munkák. Beszéli a magyar, cseh, lengyel, latin és német nyelvet, ért valamit olaszul és néhány szót beszél is. Őfelsége szeret mindenkit és nem tud haragudni, vagy megsérteni bárkit, nem kíván semmit másoktól, nem tud senkitől semmit megtagadni, nagylelkű, jámbor, mindennap misét hallgat, ünnepnapkor prédikáción és zenés misén van jelen. Nem igyekszik a dolgok mélyére hatolni, még kevésbé, mint a többi fejedelmek, mert nem szoktatták hozzá. A tanácsban nem törődik

Nowakowska. London – New York 2018. 71–100, 72–73. II. Lajos negatív megítéléséről lásd pl. *Bárany Attila*: Adalékok Mohács emlékezetéhez a Habsburgok államaiban: II. Lajos ábrázolásai a brüsszeli katedrálisban. In: *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Szerk. S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós. (Loci Memoriae Hungariae II.) Debrecen 2013. 367–384.

8 Balogh I.: Velencei diplomaták i. m. LVI–LVII. Vö. *Benisch A.*: Marino Sanuto i. m. 22.; *Jászay Magda*: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról. Bp. 1996. 99.

9 Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája, 1490–1552. Közli Toldy Ferencz. II. kötet. (Monumenta Hungariae Historica – Magyar történelmi emlékek. Scriptores 13.) Bp. 1867. 4. Vö. *Jászay M.*: A kereszténység védőbástyája i. m. 98.

a tárgyalással, hanem tanácsosai és legfőképpen az esztergomi érsek szavára hallgat” – olvashatjuk Vincenzo Guidoto velencei követ 1525-ös beszámolójában II. Lajosról.¹⁰

A velencei diplomatáknál jóval negatívabb, bár némely vonatkozásban azokhoz hasonló képet festett a fiatal király jelleméről Krzysztof Szydlowiecki lengyel kancellár a II. Lajos és I. Ferdinánd részvételével rendezett, 1523. október 16. és december 16. között megtartott bécsújhelyi és pozsonyi konferencia eseményeit megörökítő naplójában.¹¹ Egy Várdai Pál egri püspök és néhány követ között Szydlowiecki szállásán lezajlott titkos megbeszélésen „...a következőket tárgyalták meg. Tudniillik, hogy Magyarország felséges királya korban növekszik, jellemében és rendtartásában hanyatlik, erkölcsait tekintve megromlott, azok, akik vele vannak a kamarában egyáltalán nem tisztelik, senki sem fél tőle. A kamarába bárki beléphet, aki akar, és amikor csak akar. Mindenki, a sok belépő előtt is, mezítelen testtel mutatkozik. Asztalánál nincs semmi rend, mindenki összevissza érkezve étkezik, tréfálkozik és egyedül őt nevetik ki nyilvánosan. Ráadásul semmit sem tud megőrizni, mielőtt bármi a kezéhez kerül, mindent elajándékozik, s ami még ennél is rosszabb, gyűrűs pecsétjével ellátva sok ezret, sőt várakat is ad. Akiknek pedig ezer forintokat ad, még arra sem méltók, hogy száz dénárt kapjanak. A méltó és hasznos szolgáknak, tiszteknek és határvidékek védelmezőinek pedig nincs mit adnia. Nem bőkezű, hanem meggondolatlanul nagyon pazarló. Aki csak akar, levelet ír s azt ő aláírja s gyűrűs pecséttel látja el; minden fordított rendben történik. A közadókat nem jól hajtják be, sőt kevés jut a királyi kamarába, ezt a nép nagyon jól látja, s ezután nem fog semmiféle adót fizetni s jól is teszi, hiszen az ő vére és verítéke vettetik a kutyák elé. Ő maga mit sem törődik azzal, mekkora jövedelme van, s mennyire van szüksége az ország határainak védelmére és a végvárak megőrzésére.”¹²

10 Balogh I.: Velencei diplomaták i. m. LXXVIII.; B. Szabó János: II. Lajos király a mohácsi csatában. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” – II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetése. Szerk. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett. Bp. 2016. 55–68, 58.

11 E. Kovács Péter: Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). Történelmi Szemle 45. (2003) 1–2. sz. 25–44. (28–30.); Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból. Szerk. Zombori István. Bp. 2004. 274–319.; Orsolya Réthelyi: Jagiellonian-Habsburg Marriage Policy and Cultural Transfer. The Question of Households and Court Ordinances. In: Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung. Hrsg. Bogusław Dybaś – István Tringli. Bp. 2019. 349–367. (360–367.)

12 Zombori I.: Krzysztof Szydlowiecki i. m. 22, 274–319.

*

Már az 1530-as években találkozunk az erőtlen, gyenge gyermekkirály később elterjedté vált, alkalmanként II. Lajos koraszülöttségéhez¹³ is kapcsolódó toposzával, mint a mohácsi csatavesztés egyik okával:

„Jött a királyi parancs, tunya nép füle rá se figyel már,
Gyermek még a király, trónra aligha való [...]
Szétfut a hadsereged, balsors! te magadra maradtál
S ebben a helyzetben ért a halál, Lajosunk.
O, te szegény gyermek, jaj, mily nyomorú a te véged,
Árként rádtör a baj, s ebbe az árba merülsz”¹⁴

– olvashatjuk I. Ferdinánd udvari humanistája, Johannes Langius (Langus) 1539-ben Bécsben megjelent, *Ad Iesum Christum Dei Filium, pro Christianis contra Turcas. Elegia* című költeményében.

II. Lajos halála után azonban hamar megkezdődött a hazájáért életét áldozó, már a csata előtt tudatosan mártírhálálra készülő fiatal hős képének kialakítása, illetve kanonizálása.¹⁵ A csatában részt vevő Brodarics Istvánnak az eseményeket bemutató, kiemelkedő forrásértékű leírása¹⁶ tárgyilagos hangvételétől elüt az a két dicsőítő verssor, amellyel a királyt – a csatamezőn elfoglalt helyének ismertetésekor – jellemezte:

„Szelleme, külseje, virtusa istenséget idéző,
Népe reménye, a trónus dísze, ha sorsa akarja.”¹⁷

A király bátorságát, hősiességét hangsúlyozta Brodarics a következő jelenetben is: „Mikor őt Mohács felé haladtában a többiek, akiket vele küldtek, követni vonakodtak, mint mondtuk, privilégiumaikkal hozakodva elő, a király az állandó tanácsülésen, hol erről folyt a szó, hirtelen haragra gerjedvén

13 Lásd pl. Örök Mohács: Szövegek és értelmezések. Szerk. B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas. Bp. 2020. 442, 480, 494, 547, 613.

14 Idézi: Imre Mihály: „Magyarország panasza”. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában. (Csokonai Könyvtár 5.) Debrecen 1995. 106. Vö. Imre M.: „Magyarország panasza” i. m. 281.; Bárány A.: Adalékok Mohács i. m. 371.

15 Bárány A.: Adalékok Mohács i. m. 368–370. A Brodarics által alkalmazott retorikai sémáról, mellyel „II. Lajost, de tulajdonképpen vele együtt valamennyi Mohácsnál elesett katonát a kereszténység bajnokaként és mártírként mutat be” lásd Kasza Péter: Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István Históriajának első kiadásáról. On the Track of a Lost Edition. On the First Edition of Stephanus Brodericus’ Historia. In: Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. Szerk. Tóth Gergely. Bp. 2015. 39–64. (61.)

16 Brodarics István: Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről (Stephanus Brodericus: De conflictu hungarorum cum Solymano turcarum imperatore ad Mohach historia verissima). In: Örök Mohács: Szövegek és értelmezések. Szerk. B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas. Bp. 2020. 301–325.

17 Brodarics I.: Igaz történet i. m. 317. Vö. Szilágyi András: Két humanista főpap az utókor emlékezetében. In: Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban. Szerk. Bitskey István – Oláh Szabolcs. Debrecen 2004. 83–98. (92.); Bárány A.: Adalékok Mohács i. m. 369–370.

»Látom én – úgymond –, hogy ki-ki saját mentségét és üdvét az én fejemre hárítja a magáéről [...] Személyemet és fejemet azért hoztam e veszedelembe, hogy ez országért és a ti javatokért a sors minden fenyegetésének kitegyem. Nehogy tehát legyen valaki, aki a saját tunyaságára bennem legcsekélyebb mentséget is talál, és hogy ne lehessen nekem bármit is felróni, holnap a nagy Isten segítségével személyesen megyek veletek oda, ahová mások nélkülüm menni vonakodnak.« Sokak tetszésére, de minden jelenlévő bámulatára így szólván megparancsolta, hogy másnap indulót fújjanak [...]»¹⁸

Valószínűsíthető, hogy a király holttestének megtalálásában részt vevő Sárffy Ferenc győri várkapitány levelének sokat vitatott részlete, amely szerint a körülbelül hathetes holttestet csodálatos módon romlatlanul találták meg, a középkori hagiográfiai irodalom kedvelt toposzának átvételével a király esetleges szentté avatásának tudatos vagy öntudatlan előkészítését célozta meg.¹⁹ A gondolat egyébként – a csata emlékezetének korai formálásaként²⁰ – már a harc előtt megfogalmazódott. Perényi Ferenc, az ifjú váradi püspök – aki maga is a mohácsi mezőn vesztette életét – az utolsó tanácskozáson „valamennyi jelenlevő meghökkenésére azt mondta a királynak, hogy a napot, amelyen a csata lezajlik, ha már egyszer így tetszett, a Krisztus vallásáért Tomori Pál fráter vezetésével elesett húszezer magyar vértanúnak kell majd szentelni [...], és ezek úgynevezett kanonizációja érdekében a kancellárt kellene a Városba küldeni, már ha túléli ezt a háborút, hiszen Rómában viselt követségei óta a pápa és a főpapság igen jól ismeri őt.”²¹ Az anekdota szerepelt Caspar Ursinus Velius *Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról* című, 1531-ben keletkezett, több évtizedes lappangás után 2018-ban előkerült kéziratföredékében is.²² A történettel találkozunk Jan Dubravius cseh történétíró

18 Brodarics I.: Igaz történet i. m. 310–311. Vö. Bárány A.: Adalékok Mohács i. m. 370.

19 Örök Mohács i. m. 190–191. Vö. Zsuzsanna Tóth: The Hungarian Peculiarities of National Remembrance. Historical Figures with Symbolic Importance in Nineteenth-century Hungarian History Paintings. Hungarian Cultural Studies. AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association, Volume 5 (2012): <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012>, 6; Bárány A.: Adalékok Mohács i. m. 375–376.; Kasza Péter: Holttest a patakban. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” i. m. 75; Szebelédi Zsolt: A Sárffy-level értelmezésének nehézségei filológus szemmel. In: „Nekünk mégis Mohács kell...” i. m. 91.

20 Tóth Gergely: Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata az újkori történetírásban (1. rész: a 16. század történetírása). In: Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Bp. 2019. 75–76.

21 Brodarics-emlékkönyv: egy különleges pártváltás a mohácsi csata után, Brodarics István szeremi püspök búcsúlevele I. Ferdinánd királyhoz: 1527. március 18. Dévény. Összeáll. Kasza Péter – Pálffy Géza. Bp. 2011. 116–117. Vö. Szőrényi László: A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban. In: Több mint egy csata i. m. 214.

22 Caspar Ursinus Velius: Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról. Szerk. Kasza Péter. Bp. 2020. 141. Vö. Kasza Péter: „Kézirat sosem ég el”. Caspar Ursinus Velius mohácsi csatáról írott beszámolójának és egyéb töredékeinek kézirata az OSZK-ban. Magyar Könyvszemle 135. (2019) 1. sz. 36–49.

1552-ben megjelent krónikájában,²³ illetve – az ő leírása nyomán – Benedetto Chiarelli 17. századi erkölcsi elmélkedésében is.²⁴

A kötelező tisztelet hangján méltatta II. Lajost Rotterdami Erasmus az özvegyhez írt vigasztaló soraiban: a királyné elvesztett egy „...derék, igazán nemes lelkű, csupa kiváló tulajdonsággal kitűnő, két gazdag ország által is hatalmas és királyi nagyapák, dédapák és ükapák hosszú sorából származó férjet, aki ugyanakkor semmiben sem volt virágzóbb vagy nemesebb, mint a legjelesebb fejedelmekhez méltó lelki adományokban.”²⁵ Rendkívül pozitív színben tüntette fel a fiatalon elhunyt uralkodót 1530. február 15-én kelt, VII. Kelemen pápához írt levelében az özvegy Mária királyné titkára (1553-tól esztergomi érsek), a neves humanista, Oláh Miklós²⁶ is: „Kezdetben, amikor még élt uram, a boldog emlékezetű Lajos király, ő ifjú létére – szép tehetséget tanúsítván minden cselekedetében – semmit sem tartott dicsőségesebbnek, mint hogy minden szavát és tettét aszerint irányítsa, minden gondját arra fordítsa, minden erejét ahhoz eddze, hogy szembeállhasson a szentséges vallás ellenségével, a törökkel, s elháríthassa istentelen betörésüket a keresztény határoktól; éjjel-nappal ezt forgatta a fejében és sem szelleme, sem teste nyugtot ettől nem lelt; minden erejét megfeszítette ennek az üdvös tervnek sikeres végrehajtása érdekében, és sok katonát tartott Magyarország határain, hogy felfogják az ellenség becsapásait, s rablásaitól épségben megőrizték a keresztényeket.”²⁷

Nagyszerű, bátor ifjúként jellemezte az I. Ferdinánd szolgálatában álló – tehát Oláh Miklóshoz hasonlóan mind az uralkodóhoz, mind annak testvéréhez, Máriához lojális – Velius is II. Lajost, aki a harchoz szükséges eszközök hiányában sem „rettent meg a háború semmiféle nehézségétől, hanem napról napra egyre jobban, egyre inkább felbuzdult, és semmit sem akart inkább, mint a nyilvánvaló veszedelemben az országért és övéi üdvéért kockára tenni az életét”.²⁸

A hazájáért életét áldozó hősként siratta el költeményében II. Lajost Georg Sabinus (Georg Schuler) német humanista költő és diplomata,²⁹ s II. Lajosnak az ország védelmében bekövetkezett halála hősi jellegét emelte ki az 1544-ben

23 Örök Mohács i. m. 392.

24 Örök Mohács i. m. 548. Vö. *Szovák Márton*: Magyar arckép olasz tükörben. In: *Itáliai hatások a régi magyar lelkiségben*. Szerk. Bajáki Rita – Báthory Orsolya. Bp. 2020. 157–178. (161.)

25 *Rotterdami Erasmus*: A keresztény özvegy. Máriához, Magyarország és Csehország egykori messze földön ismert királynéjához, Károly császár és Ferdinánd király nővéréhez. Bp. 2004. 6. Vö. *Bárany A.*: Adalékok Mohács i. m. 381.

26 Legújabbán lásd róla: Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus. Hrsg. Emőke Rita Szilágyi. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. XVII.) Wien 2019.; *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. Bp. 2021. 52–54.

27 Örök Mohács i. m. 346–347. Vö. *Bárany A.*: Adalékok Mohács i. m. 369–370.

28 *Kasza P.*: „Kézirat sosem ég el” i. m. 127.

29 Idézi: *Imre M.*: „Magyarország panasza” i. m. 71.

Krakkóban megjelent *Pannoniae luctus* című versgyűjtemény is.³⁰ Az antológiának a mohácsi csatával és az uralkodópárral foglalkozó első tíz versében „a fiatalon elhunyt király, II. Lajos eszményített alakja emelkedik ki (2–5).”³¹ II. Lajos hősiességét hangsúlyozta Csehország történetét ismertető, 1552-ben megjelent munkájában (*Historia regni Bohemiae*) a fentebb már említett Jan Dubravius is: „Oly korán ragadta el a halál, hogy még huszadik évét sem érte meg, ha ugyan meghal az, aki örökké él abban a dicsőségben, amelyet a haza iránti szeretete miatt az utódok közt szerzett.”³² Kiváló testi, szellemi és lelki képességekkel rendelkező fiatal uralkodóként mutatta be II. Lajost a francia történetíró és fordító, Martin Fumée 16. század végi krónikájában, ugyancsak kiemelve halála hősi jellegét.³³ A francia szerző a mohácsi csata történetének leírásakor forrásként Brodarics beszámolóját használta, tőle vette át például franciára lefordítva azt a királyt dicsőítő két verssort, amelynek latin eredetijével Brodaricsnál is találkozunk.³⁴ A királyt tehát halála után a kereszténység mártírként, *miles Christiként*, *Martyr Christiként*³⁵ tisztelték Európában, haláláért s az ország pusztulásáért az önző, egymással veszekedő magyar nemességet téve felelőssé.³⁶

*

II. Lajos, illetve a mohácsi csata megítélése a későbbi évszázadokban is ambivalens volt. Mindenekelőtt tovább élt a „gyenge király” toposza, amely alkalmanként ekkor is idő előtti születésével kapcsolódott össze.³⁷ Az 1770-es években széles közönséghez ért el Losontzi István számtalan kiadást megért *Hármas Kis Tükre*, amely nemcsak II. Ulászlót – „Dobzse Lászlót” – tartja „jám-bor és együgyű ember”-nek, hanem II. Lajosnál is inkább gyengeségeit (korai születése, korai öszülése) emeli ki.³⁸ Megemlékezik a mohácsi csatáról, amely-

30 Lakatos Bálint: *Pannoniae luctus* – egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–lengyel összefogás kísérlete, 1544. Irodalomtörténeti Közlemények 112. (2008) 3. sz. 259.

31 Lakatos B.: *Pannoniae luctus* i. m. 264. A kiadványról lásd pl. Piotr Tańfilowski: *Anti-Turkish Literature in 15th–16th Century Europe*. Tarih İncelemeleri Dergisi 30. (2015) 1. sz. 231–280. (251.); Bárány A.: *Adalékok Mohács* i. m. 370.

32 Örök Mohács i. m. 393.

33 Martin Fumée: *Histoire des troubles de Hongrie*. Paris 1594. 7r–7v, 22v.

34 Fumée, M.: *Histoire des troubles* i. m. 29r. Fumée kiadványának egyik lapszéli jegyzetében említi is Brodarics leírását. Fumée, M.: *Histoire des troubles* i. m. 32v.

35 *Martyr Christiként* említette II. Lajost egy 1534-ben keletkezett csehországi kézirat (*Bohemorum Ducum atque Regum nomina ac gesta Pragae in Aula Regia ordine vt sequitur descripta*, Prága, 1534, ÖNB, Cod. 8491.) Vö. Joseph Neuwirth: *Der verlorene Cyklus böhmischer Herrscherbilder in der Prager Königsburg*. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 35. (1897) [Prag] 22–82. (43).

36 Vö. Brodarics- emlékkönyv i. m. 33–35.; Tóth G.: *Bűnbakképzés* i. m..

37 Vö. Kuzmová, S.: *The memory of Jagiellonians* i. m. 80.

38 Losontzi István: *Hármas kis tükör*, mely I. a' Szent Históriát, II. Magyar Országot, III. Erdély Országot, annak földével, polgári-állapotjával, és historiájával, gyenge elmékhez alkalmaztatott módon a' nemes tanulóknak, summásan, de világosan elő-adja és ki-mutatja. Pozsony

ben a királyt és a magyarokat Szulejmán szultán „szörnyen meg-verte”, s amelyben a király is a „*Csele* patak nevű sáros vízben lovával együtt elveszett.”³⁹

„Környűl-állásait vévén gondolóra,
Lajos, az erőtlen, el hal e jaj-szóra.
A sok ütközetek, a sok véres csaták,
Próbáltt Vitézeit nagyon meg fogyaták...[...]
... Ezt látván, sírt Lajos, méltán is sírhatott, -
Nagyobb vólt a veszély annál, mint látszatott”

– írta a 18. század végén Szentjóbi Szabó László is.⁴⁰

Szálanomra méltó áldozatként tűnik fel II. Lajos Batsányi János a *Magyar Museum*-ban 1790-ben közreadott versében is:

„L a j o s ! – bódogtalan Atyának magzattya,
Gonosz Tanátsosok’ példás áldozattya! –...
Te! kinek tsak neved’ szomorú hangzattya
Hazádat még ma-is könyvekre fakasztya: –,”⁴¹

Így említi a fiatalon elhunyt királyt 1822-ben megjelent, II. Lajost sirató *Emlékeztető verse*-zetében Virág Benedek is:

„... oh Lajos Mohácson
Elveszendő áldozat!
Tégedet bú ’s gond Budáról
Érdre késért ’s vitt tovább.”⁴²

Feltehetően korai születéséhez is kapcsolódva említi II. Lajost gyermekkirályként Kisfaludy Sándor *Dobozijában* (1822):

1773. 129. Vö. *Horváth Tamás*: Mit tanít Mohácsról a „Hármas kis tükör”? („’s Mohács, hol népünknek lőn egykor nagy kára.”). Baranyai művelődés. Mohács 1526–1976. A mohácsi csata áldozatainak emlékére. 1976/2., 62–66.; *S. Laczkó András*: Új nap, régi fény. Mohács a reformkori magyar lírában. Pécs 2019. 106., 191. jegyzet.

39 *Losontzi I.*: Hármas kis tükör i. m. 130. Vö. *Kuzmová, S.*: The memory of Jagiellonians i. m. 75.

40 *Szentjóbi Szabó László*: A mohácsi veszedelem. Töredék, felelet gyanánt (1792–1793). Örök Mohács i. m. 569–570. Vö. *S. Varga Pál*: „... keressetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni ...” Mohács emlékezhellyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában. In: A magyar emlékezhelyek i. m. 243.

41 *Batsányi János*: Székes-Fejér-Vári Professor Virág Benedek Úr’ Társunkhoz. Kassán, Karátson’ Havában, 1789. Magyar Museum, II. kötet, első negyed, 1790. 3–11.

42 Poétai Munkák. Írta *Virág Benedek*. Pesten 1822. 172–175. Vö. *Kovács Gábor – Mester Béla*: Mohács szerepe a modern magyar politikai esztétörténetben. In: Több mint egy csata i. m. 297.

„Gyermek Királyt, 's Hadvezért, ki
Erejénél többet mer,
Ád az Isten haragjában
A' Nemzetnek, kit megver; ...”⁴³

Ezzel a megítéléssel találkozunk a 19. századi hazai iskolai történelem-könyvek többségében is.⁴⁴

Az Orvosok és Természetvizsgálók 1845. évi mohácsi kirándulásáról beszámoló tudósító szerint a csata előtt türelmetlenkedő, harcba indulni akaró katonák miatt nem tudták állni a sarat, „mint azt az idétlen Lajos király mocsárba veszte szomorúan tanúsítja, sőt ezáltal egész nemzetünket sárba vitték, mocsárba fullasztották ...”⁴⁵ Erőteljes kritikát fogalmazott meg a kiránduláson elhangzott beszédében az 1831-ben a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává, 1840-ben pedig rendes tagjává választott Kiss Károly kapitány is,⁴⁶ akinek hadtörténeti munkái között tartja számon a kutatás *A mohácsi ütközet elemzése a csatatéren* című előadását: „A király mindennap délig hevert ágyában, ezután ment csak a tanácskozásba, hol a legösszevartabb egyenetlenség honolt, s az ott nagy bajjal hozott határozatokat végrehajtani senki képes nem volt; a királyt bár kisem gyűlölte, de senki sem szerette, senki sem félt tőle. Ép akkor midőn a fenyegető veszély jeléül a véres kard szerte hordoztatott a honban, lovag játékokban gyönyörködött a király, még június 24-ikén is egyik udvaroncának fényes lakodalmában vigadott...”⁴⁷

Hasonló véleményen volt Orlai Petrics Soma II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló festménye kapcsán Toldy Ferenc is: „Barátom! micsoda érdeke van II. Lajosnak? hát még teste megtaláltatásának, mi minden tekintetben jelentéktelen esemény!! Lajost mint fiatal embert sajnálhatni, mint királyt? – Óalatta a nemzet betegsége halálos lett, s Mohács csak az elfordíthatatlan halálnak napja! Ha ő megél is, az nem változtat a dolgon; vele a nemzet semmit sem veszített. Ő egy idegen származású, jelentéktelen, sem míg élt, sem azóta soha rokonszenvet senkiben nem támasztott, szegény suhanc volt.”⁴⁸

43 Aurora Hazai Almanach. Kiadá Kisfaludy Károly. Pesten 1822. 22. Vö. S. Laczkó A.: Új nap, régi fény i. m. 107.

44 Mythen der Nationen. Ein Europäisches Panorama. Hrsg. Monica Flacke. Berlin 1998. 544–548. (az 1805–1917 között megjelent történelemkönyvek felsorolását lásd 554–556.) (*Dalos György*).

45 A magyar orvosok és természetvizsgálók Pécsen tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai. Pécs 1846. 10. Vö. Örök Mohács i. m. 607–608.

46 Ács Tibor: Kiss Károly (A múlt magyar tudósai). Bp. 1986.

47 A magyar orvosok i. m. 12.

48 Toldy Ferenc levele Orlainak Münchenbe, Pest 1851. szeptember 16. MNG Adattári és Dokumentációs Gyűjtemény, ltsz.: MMA 2126/1927. „Ezek a sorok élénken tanúskodnak arról, hogy II. Lajos kultusza 1850-ben még nem volt magától értetődő, alakját, szerepét sokan eltérően ítélték meg.” *Sinkó Katalin*: Kontinuitás vagy a hagyomány újratemetése? Történeti képeink a XIX. században. (Közgyűlési előadások, 2000. május: Millennium az Akadémián. Filozófiai és Történettudományok Osztálya.) In: A történeti helyzettudat alakváltozásai: kény-

Bár a csatában harcolók hősiességét elismeri, a király menekülését negatívan ítéli meg *Mohács* című költeményében Székely József író, költő, újságíró, levéltáros is:

„Szép ifju király! mért futamodsz meg?
Tudod, hogy szive vagy seregednek!
Cseh udvarnokid Zedelic, Trepka
Megfulni visznek Csele patakba.
Tomori vérben, Perényi fagyban,
Még Drágfi áll csak maga a hadban,
A magyar nem fut ellen elől meg, –
Királya futtán szégyen ölé meg!”⁴⁹

Ambivalensen ítélte meg a Mohács-korabeli magyarok és az uralkodó szerepét a történelmi elbeszéléseket, regényeket is író Remellay Gusztáv újságíró is. Amikor a törökök az 1520-as évek elején bosszúszomjasan beözönlöttek az országba, „a vér arcomba szökik nemzeti gyalázatunk ezen emlékre – mindössze alig talált néhány ezer fegyverest, kiket nagy nehezen bírt zászlója alá összegyűjteni a katonából barátta, barátból érsekké s fővezérré lett Tomory Pál!”.⁵⁰ A mohácsi csatában elesetteket ugyanakkor hőökként tisztelte, „kik kiválva a hon sorsával mitsem gondoló nagy bűnös tömegből, siettek a király zászlói alá s vonultak le Mohácshoz, hogy habár elhagyatva a többiektől nem képezhetnek áttörhetetlen gátot Szoliman csordái ellen, legalább vértanui haláluk által engesztelő áldozatot mutassanak be a nemzetüket méltán elítélt mindenhatónak [...]”⁵¹

Bár a gyermek II. Lajos testi és szellemi képességeit akadémiai előadásának 1875-ben a *Vasárnapi Újság*ban megjelent kivonatában Fraknói Vilmos rendkívül pozitív színben tüntette fel, hangsúlyozta, hogy ezek ifjúkori hibás nevelése – elsősorban Brandenburi György negatív hatása – miatt nem tudtak kibontakozni: életmódja és társasága „elidegenítette a királyt a komoly ügyekkel való foglalkozástól ... [...] ... A könnyelműséggel, amely ekként Lajosnak főhibája volt, rendszerint a gyengeség és tékozlás karöltve szokott járni. Lajos is oly gyöngye volt, hogy nem bírta bárkinek megtagadni kívánságát és kérelmét. Udvarnokai mindenre rá tudták venni. Ezek gyakran visszaéltek jószágával.”⁵² A negatív értékítéssel még a 20. század második felében is talál-

szerpályák és alternatívák a magyar történelemben. 1. kötet. Akadémiai Műhely. Közgyűlési előadások. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 2001. 317–330. (323–324.); Vö. *Galamb Zsuzsanna*: Ormai Petrics Soma. Bp. 2018. 50; *Sinkó Katalin*: Ormai Petrics Soma: A mohácsnál elesett II. Lajos testének feltalálása. In: *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Szerk. Papp Júlia – Király Erzsébet. Bp. 2018. 312–315. (313–314.); *Kuzmová, S.*: The memory of Jagiellonians i. m. 79–80.

49 *Hölgyfutár* (8) 1857. 56. szám, március 10., 237.

50 *Pesti Hölgy-Divatlap* (5) 1864. 2. szám, január 15., 13–14.

51 *Pesti Hölgy-Divatlap* (5) 1864. 2. szám, január 15., 14.

52 *Vasárnapi Újság* (22) 1875. 19. szám, május 9., 289–291.

kozunk: „Az erélytelen II. Lajos személy szerint is felelős a mohácsi tragédiáért, amelynek egyik legfőbb okát benne kell keresnünk”⁵³ – olvashatjuk egy 1961-ben megjelent mohácsi útikalauzban.

Tovább él ugyanakkor a hős, mártír király toposza is. A piarista Halápy Konstantin 18. század közepén keletkezett epigrammái között a vallásos tárgyak mellett történelmi személyekről, köztük II. Lajosról szólót is találunk:

„Lajos, Magyarország kegyes királya nyugszik ebben a sírban,
s vele nyugszik a haza reménye, üdve.”⁵⁴

„Jaj! elpusztult a legkiemelkedőbb és legkiválóbb jellemű herceg, aki teljesen méltatlan volt ilyen szomorú sorsra” – olvashatjuk Theophil Heim, a cisztercita rend szerzetese és történétírója 1764-ben megjelent munkájában is.⁵⁵

A közköltészeti szövegahagyomány „ifjú és tiszta II. Lajosa a mártírkirály alakját idézi fel”.⁵⁶

„Lajos! Lajos! hol vagy szép ifjú király,
Magyar tsillag, ékes virág-szál?
nagy erköltsel, Királyi termeteddel,
hol vagy gyenge kedves életeddel?”⁵⁷

– olvashatjuk például egy talán 1770 körül lejegyzett népénekben.

„... oly időket, mint ő, soha egy fejedelem sem élt keresztül; nagyobb mártyrja nem volt nemzetének senki, mint ő. Midőn országa határán kétszázezer emberrel betört vad ellene, és ő hiába kért, könyörgött segílyt nemzetétől; végre maga indult meg a roppant had ellen és nem voltak körül többn négyezer vitéznél. A Csepel szigetén elbúcsúzott ifjú szép nejétől. Utolsó búcsúja volt az – úgy vonult Tolnára, bizonyos halálával szembe” – írta Jókai Mór regényes történeti munkájában.⁵⁸

A csata helyén – olvashatjuk egy majdnem két évtizeddel későbbi, 1874-es újságcikkben – nem volt eddig emlékkő, „hogya mutassa [...] azt a helyet, hol egy ifjú király és annyi ezer bajnok magyar halt meg a honért...”⁵⁹

53 Dr. Vargha Károly: Mohács és környéke útikalauz. Pécs 1961. 27.

54 Jelenits István: A latin nyelvű epigramma tizenharmadik századbeli piaristák költői gyakorlataiban. Irodalomtörténeti Közlemények 73. (1969) 2–3. sz. 176–197. (190.); Kovács Sándor Iván: Zrínyi epigrammáitól a „Magyar szonettek”-ig. Irodalomtörténet 13/63. (1981) 1. sz. 181–214. (200.)

55 Theophil Heim: Notitia historica de ortu et progressu Abbatiae sacri ordinis Cisterciensis B. M. V. ad St. Gotthardum dicta et in inclito Hungariae regno sitae e variis ... Viennae 1764. 81.

56 S. Laczkó A.: Új nap, régi fény i. m. 107 (több példa említésével: 107–108. „A király fiatalsága, valamint ártatlanságának / erkölcsösségének hangsúlyozása ... jellemző témája a közköltészetnek.” S. Laczkó A.: Új nap, régi fény i. m. 106.

57 Csörsz Rumen István: A „mohácsi nóta” és közköltészeti rokonai a 18. században. In: Több mint egy csata i. m. 234. Vö. Örök Mohács i. m. 555, 561.

58 Jókai Mór: A magyar nemzet története regényes rajzokban. Pest 1854. 348.

59 Magyarország és a Nagyvilág (11 [recte 10]) 1874. 35. szám, augusztus 30., 429.

„... S a hős király és nemzet temetőjét
Lengje örök gyász és örök dicsőség!”⁶⁰

– mondta Bartók Lajos elfeledett Mohács-drámájában a halottakat eltemető Perényiné Kanizsai Dorottya.

A Mohács és környéke útikalauz szerzője, Vargha Károly által 1961-ben megfogalmazott, említett negatív megítéléssel ellentétben a Mohácsi Történelmi Emlékhely 1976-os felavatásakor elhangzott ünnepi beszédek már a mohácsi csatában elesett hősök iránti tiszteletet hangsúlyozták. „Kegyelettel és hálával emlékezünk azokra, akik az országra törő ellenség elleni harcban Mohács mezején életüket áldozták, védve az országot, a hazát”⁶¹ – mondta Sinkovics István történész, a korszak kutatója. Bár hősi harcuk, „amelyet az utókor tisztelete övez, megbukott”, a mi szemléletünkben „Mohács már egygyé vált a reménytelen s mégis nagyszerű hősiesség fogalmával”⁶² – emelte ki a rendezvény másik szónoka, Fischer János is.

Hasonló szemlélettel találkozunk a 450. évforduló alkalmából megjelenített tanulmánykötetben is: „Végeredményben azt kell mondanunk, hogy Magyarország mozgási lehetőségei az adott nemzetközi rendszerben a török veszély kivédése terén egyre szűkebbek lettek, egyrészt a török erők aktivizálódása, nyugatra fordulása, másrészt a francia–Habsburg háború miatt. E lehetőségek az 1521-i forduló után minimálisra korlátozódtak. Kétségtelen: a magyar külpolitika a maradék lehetőségekkel sem mindig tudott megfelelően élni. A fordulatokat későn ismerte fel, és különböző olyan hibákat követett el, amelyek nagyrészt a belpolitikai küzdelmek, a rendi anarchia feltételeiből következtek. Elvileg mondhatjuk, hogy a magyar külpolitika tehetett volna többet, jobban is [...] De nem állíthatjuk azt, hogy a veszély lényegét, a katasztrófával fenyegető alaptendenciát Magyarország több diplomáciai ügyességgel és igyekezettel végleg elkerülhette volna”⁶³ – vélte Kosáry Domokos.

A kérdésben napjainkra egyértelmű konszenzus látszik kialakulni.⁶⁴ I. Szulejmán hódító terveinek, amelyeknek feltétlen szolgálatában állt az Oszmán Birodalom félelmetes hadigépezete, hatalmas területe, gazdasági ereje,

60 Bartók Lajos: Mohács után. Történeti dráma. Papp Henrik rajzaival. Bp. [1898]. 46.

61 Dr. Sinkovics István – Fischer János – Dr. Ortutay Gyula: A Mohácsi Történelmi Emlékhely. h. n., é. n. [1976]. o. n. (Dr. Sinkovics István megnyitó beszéde).

62 Sinkovics I. – Fischer J. – Ortutay Gy.: A Mohácsi Történelmi i. m. o. n. (Fischer János ünnepi beszéde).

63 Kosáry Domokos: Magyarország külpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986. 101–126. (126.)

64 Vö. pl. Kubinyi András: A Jagellók uralkodása. 1490–1526. In: Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 2003, 325–404. (394.); Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete. Bp. 2007. 261–276.; Varga Szabolcs: Emlékpark és kulthely között. Mohács a 21. századi magyar emlékezetkultúrában. Századok 151. (2017) 5. sz. 1161–1174. (1166.); Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp. 2022. 40.

óriási hadserege, a jóval kisebb területű és lélekszámú Magyar Királyság hosszabb távon nem tudott volna az útjába állni. Ahogy ez az erejében, méretében a törökökkel inkább összevethető Habsburg Birodalomnak is csak részben sikerült. Bár Bécs 1529-es török ostromát sikerült visszaverni, Stájerország és Alsó-Ausztria egyes területeit vagy Bécs környékét I. Szulejmán hadserege éppúgy felpredálta, mint a magyarországi településeket.

*

A II. Lajos és a mohácsi csata megítélésében az évszázadok során bekövetkezett változások befolyásolták képzőművészeti megjelenítésüket is. A 17. század végén és a 18. században az 1526. évi mohácsi csata vagy Szigetvár 1566. évi ostromának ábrázolása például gyakran együtt szerepelt az 1680-as évek török alóli felszabadító háborújának ezeken a helyeken kivívott győzelmeivel. (2. kép) Az első – vesztes – és a második – győztes – mohácsi csata együttes megjelenítése egyfajta birodalmi-dinasztikus szemlélettel azt sugallta, hogy amit a Magyar Királyság 1526-ban elveszített, azt a Habsburg Birodalom vezetésével összeálló európai erők 1687-ben visszaszerezték. Nem hiányzott ebből a gondolatmenetből a vallásos, üdvtörténeti szemlélet sem: míg a mohácsi tragédia az Isten büntetése volt a magyarok széthúzása miatt, a török feletti győzelmet isteni jóvátételként, megbocsátásként értelmezték. E felfogás szerint az 1526. évi mohácsi csata csupán a Habsburg-dinasztia későbbi magyarországi uralkodását lehetővé tévő tragikus, de nem sorsdöntő esemény volt.

A 19. századi romantikus történetírásban jelentkező új szemlélet – legalábbis az első magyar szellemtörténész, Thienemann Tivadar értékelése szerint – ezzel szemben „Mohácsot tekintette a magyar múlt korjelző krízisének és szimbolikus jelentőséget tulajdonított minden mozzanatnak, mely a mohácsi gyásztérhez fűződött. Nem látott benne csupán veszített csatát, melyben a magyar nép elvérzett a török ellen való hosszú küzdelemben, hanem annál többet: a magyar múltnak azt a világos fordulóját, mely sűrítve magában foglalja és kifejezésre juttatja a magyar népnek a történelem folyamán beteljesült sorsát. [...] A történelem visszanyeri azt az etikai értelmet, melyet a vallásos gondolkodás tulajdonított neki és Mohács megint az erkölcsi sok romlásokért, a visszavonásért és magyar bűnökért való bűnhődés színhelye lesz.”⁶⁵ Ez az új szemlélet figyelhető meg abban is, hogy a 19. századi történeti festészetben a második mohácsi csatának az emléke elhalványult,⁶⁶ a század második felé-

65 Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. Pécs 1925. 12–13.

66 Veszprémi Nóra: A magyar történeti festészet kezdetei? (A mohácsi csata képi ábrázolásai a 18. század végén és a 19. század elején). In: A magyar emlékezhelyek i. m. 263. A kiegyezés körül ismét népszerűek lesznek majd az ún. „birodalmi” témák, elég, ha Benczúr Gyula Budavár visszafoglalása című monumentális festményére, vagy a IV. (Kun) László és Habsburg Rudolf összefogásával lezajlott 1278. évi morvamezei (dürnkúti) csata említett ábrázolásaira gondolunk. A jelenséggel az irodalomban is találkozunk: Váradi Antal *A szent korona* (1892) című, Ferenc József 1867-es koronázásának 25. évfordulójára írt színpadi műve Mohácssal,

nek nagy történeti festményei a mohácsi tragédiát és II. Lajos holttestének megtalálását jelenítették meg.

A 19. században változás következett be II. Lajos halálának képzőművészeti recepciójában is. A 16–18. századi könyvillusztrációk és festmények többsége azt a pillanatot mutatta be, amikor a király lováról a mocsárba zuhan. (3. kép) II. Lajos vízbefúlásának ábrázolása tartalmaz egyfajta kritikát is, mind a királyra, mind az ország nemességére vonatkozóan: a király a csatából elmenekülve megalázó, csúfos halált halt, mert az őrzésére kirendelt emberek nem mentették meg az életét, a sajátjukat védték. A királynak a szó legszorosabb értelmében vett fizikai bukása, értelmetlen halála szimbolizálja az ország bukását is, amelynek a korabeli és későbbi megítélés egy része szerint az uralkodó és a vezető elit volt az okozója.

A király holttestének megtalálását ábrázoló, a 19. századi történeti festészetben népszerűvé vált jelenet ezzel szemben azt sugallja, hogy az uralkodó hősi halálával a keresztény hitért életét áldozó mártírrá nemesedett. Ezek az ábrázolások gyakran a *Krisztus sírbatétele* vagy a *Krisztus levétele a keresztről* kompozíciókat idézik meg. Orlai Petrics Soma (1851) (4. kép) és Székely Bertalan (1860) II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló festményén (5. kép) ugyanakkor a nemzet jobb jövőjéért hozott engesztelő áldozat példáját, s az isteni Gondviselés általi elfogadásának reményét⁶⁷ is láthatjuk, a király romlatlan teste tehát a képeken nemcsak Krisztust, hanem egyúttal a nemzetet is jelképezte.

illetve Perényinének az ország sorsa feletti kesergésével kezdődik, de „Buda 1686. évi visszafoglalása a felkelő nap fényével a nemzet újjáéledését jelzi.” S. Laczkó András: Az állandóság változatai. A Mohács-toposz használata a 18–19. századi költészetben. In: Elsüllyedt Mohács. Újabb tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből. Sunken Mohács. New Studies Using the Research Achievements relating to the Battle of Mohács. Szerk. Varga Szabolcs. Bp. 2023. 270.

67 A 19. századi költészetben is megfigyelhető nyílt vagy rejtett bibliai utalásokról, etikai és vallásos szemléletről lásd *Dávidházi Péter*: „Vagy jóni fog”. Bibliai minták nemzetiesítése a magyar költészetben. Bp. 2017.

